
УДК 811.161.2'373 "15/16"

Марина Навальна

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ЛЕКСИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – XVII ст.

Гриценко С.П. Динаміка лексикону української мови XVI – XVII ст. — К. : ТОВ «КММ», 2017. — 936 с.

Лексикон як відкрита система перебуває у постійній динаміці, яка виявляє себе появою нових слів, виходом окремих слів з ужитку, зміною значень наявних номінативних одиниць. Словниковий склад мови пов'язаний із позамовною дійсністю і дуже чутливо реагує на ті зміни, які відбуваються у суспільстві. Кожній мові притаманні як періоди відносної стабільності, так і відчутних структурно-семантичних зрушень. Монографія С.П. Гриценко «Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.» присвячена аналізу лексикону української мови у дуже суперечливий і складний період історії. Рецензована праця викликає особливе зацікавлення як спроба осмислити значні за обсягом зміни у лексичній системі української мови відповідного періоду. Для цього опрацьовано писемні пам'ятки XVI–XVII ст., Картотеку словника XVI — першої половини XVII ст. (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів), різноманітні наукові джерела. Широке залучення матеріалу дозволило з'ясувати загальні закономірності історичного розвитку української мови як лінгвального феномену. На основі докладного опису номінативних засобів, виявлених у пам'ятках, картотеках історичних словників, авторка з'ясовує фактори збереження та змінності

© М.І. НАВАЛЬНА, 2017

лексикону, окреслює параметри змін лексики, кореляцію між лексикою питомою та запозиченою, визначає модуси міжмовної взаємодії, яка зумовила відчутні зрушення у лексиці української мови XVI—XVII століть.

У центрі уваги дослідниці — і розвиток окремих номінативних одиниць та лексичних груп (лексико-семантичних, тематичних), і семантичні зсуви на тлі дії екстралінгвальних (соціально-політичних та культурно-економічних) факторів, зокрема й іншомовних впливів, і адаптація чужомовних структурних елементів українською мовою.

У дослідженні розв'язано комплекс актуальних завдань, зокрема окреслено параметри динаміки лексикону та форми її оприявлення, визначено роль і характер виявлення міжмовної взаємодії у лексиці; проаналізовано широке коло номінативних одиниць та семантичних єдностей (тематичних, ідеографічних) у попередній (X—XV ст.) та у досліджуваній (XVI—XVII ст.) періоди; встановлено типи адаптації запозичень (формальна, семантична) як прояв динаміки лексикону; окреслено роль позамовних чинників у визначенні векторів розвитку українського лексикону XVI—XVII ст.

Чи не найважливішим чинником оцінювання наукового доробку є виваженість та аргументованість висловлених у ньому положень, логічність і послідовність інтерпретації аналізованого матеріалу. Рецензована монографія в цьому плані залишає добре враження. Наголосимо передусім на глибокому знанні й розумінні автором наукових засад виконаного дослідження, скрупульозному опрацюванні лінгвістичних праць, виваженості аналізу фактичного матеріалу. Зауважимо, що розділи дисертантка починає оглядом основних підходів, аспектів, тенденцій до інтерпретації досліджуваного явища в лінгвістичній літературі, дає оцінку наявній науковій термінології, дотичній до досліджуваної проблематики.

У першому розділі «Динаміка лексикону як об'єкт лінгвістичного опису» С.П. Грищенко, закладаючи теоретико-методологічні засади своєї роботи, вдається до розлогого і глибокого аналізу численних праць українських та зарубіжних авторів у царині староукраїнської мови, мовного контактування, теорії запозичення, структурної семантики тощо; обґрунтовує метамову та окреслює основні напрямки свого дослідження; зупиняється на суспільно-політичній, економічній, культурній характеристиці історичного перелому XVI—XVII ст.

У другому розділі «Статичне і динамічне в українському лексиконі XVI—XVII ст.» авторка висвітлює проблеми збереження та редукції лексики, окреслює фактори, які зумовлювали зміни словникового складу, подає ідеографічну характеристику запозичень, які потрапили до українського лексикону XVI—XVII ст. При цьому до уваги дослідниці потрапляють процеси вторинного семіозису, який був притаманним питомій і запозиченій лексиці; зокрема звернуто увагу на генералізацію та спеціалізацію лексичних значень, побутування запозичень у складі фразем, міжстильову динаміку запозичень; синонімію та дублетність питомої і запозиченої лексики тощо. Виходячи з настанов сучасної антропологічної парадигми

лінгвістичних знань, С.П. Гриценко аналізує мовний матеріал не тільки у структурному, семантичному, а й у концептуально-культурному вимірах, вирізняючи з-поміж досліджених ідеографічних ділянок лексики ті, які можуть претендувати на статус соціокультурних домінант, констант концептосфери українського соціуму XVI—XVII ст.; насамперед це «навчання», «пізнання», «довкілля», «людина», «війна», «віра», «право» тощо. Видається, що цій проблемі в майбутньому варто приділити спеціальну увагу, оскільки антропологічне спрямування студії експліковане насамперед у висновках, а не в «тілі» роботи, її аналітичній частині.

У третьому розділі «*Деривація як шлях розвитку номінативного ресурсу мови*» авторка розглядає процеси словотворення, характерні для зазначеного етапу розвитку української мови, семантичну та формально-семантичну деривацію, найрізноманітніші продуктивні та малопродуктивні моделі словотворення негібридного (монолінгвального) та гібридного (полілінгвального) характеру.

У четвертому розділі «*Іншомовні впливи як чинник динаміки лексикону української мови XVI—XVII ст.*» здійснено ідеографічну стратифікацію іншомовних запозичень українського лексичного складу XVI—XVII ст., досліджено особливості впливів інших мов, зокрема: латинської, грецької, церковнослов'янської, польської, німецької, італійської, французької, угорської, румунської, литовської, голландської, російської, білоруської, чеської, мадярської, арабської, тюркських тощо. Зауважимо, що раніше С.П. Гриценко опублікувала спеціальну монографію «Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI—XVII століть» (К., 2011. — 368 с.), на матеріали якої покликається в рецензованій книзі, не вдаючись до повторного представлення матеріалу попередньої студії. Авторка наводить кількісне співвідношення запозичень за тематичними групами, пояснюючи ці характеристики проявами різноманітних екстралінгвальних факторів. Важливо, що враховано кореляцію між жанровою специфікою пам'яток та ступенем представлення у них запозичень різних тематичних груп.

У п'ятому розділі «*Час запозичування як параметр опису лексикону української мови XVI—XVII ст.*» дослідниця, застосувавши прийом умовного ототожнення часу першої фіксації у пам'ятках і часу запозичення, констатує неоднакову інтенсивність запозичування в окресленому часовому проміжку (наявність спадів і збільшення кількості запозичень, дериватів у пам'ятках різних періодів), зростання кількості дериваційних гнізд, у яких твірною основою виступають запозичені елементи. Ефективною в контексті поставлених дослідницьких завдань і цілей виявилася методика визначення появи лексеми з опорою на історію позначуваної реалії, що має потужний тарифікаційний потенціал щодо встановлення мови-посередниці в перейманні запозичень (старочеська, старопольська) та встановлення релятивної хронології появи окремих лексем в українській мові.

Новаторським є задум автора щодо з'ясування часу запозичування слів як параметру опису лексикону української мови XVI—XVII ст., чому

присвячено п'ятий розділ. За словами дослідниці, для аналізу лексичної системи певного часу «необхідно з'ясувати, чи поява нового мовного знака відбулася в досліджуваний період, чи передувала йому, або сталася пізніше» (с. 264). Цю проблему оперто на матеріали додатку 1 «Лексикографічне відтворення часу запозичень» (с. 413) та проілюстровано низкою таблиць.

У додатках вміщено матеріали, що відтворюють ідеографічну диференціацію лексики («Ідеографія запозичень у писемних джерелах XI—XVII ст.») та зміни лексики у мові-реципієнті («Семантичні зміни запозичень (фрагмент історичного опису)». Безсумнівно, що цей матеріал стане в нагоді для подальших наукових студій.

С.П. Гриценко зауважує, що, на жаль, поза спостереженнями лишаються питання ролі усної комунікації в розвитку мови (зокрема, й у перейманні запозичень), ідіолекту писаря, його мовно-етнічної належності, що звужує поле моделювання міжмовної взаємодії, пізнання її ролі в розвитку мови. Адже адаптація запозичень відбувалася часто усномовним шляхом, полишаючи сліди індивідуальних рис мовлення.

Текст монографії вирізняє коректність і доступність наукового викладу, віддзеркалює сумлінність автора, докладність формулювання теоретичних положень.

У «Висновках» подано аналітичне узагальнення теоретичних і практичних результатів новаторської роботи, визначено можливі перспективи дальшої розбудови дослідження.

Безперечно, рецензована монографія буде корисною всім, хто цікавиться історією української мови, прагне пізнати закони її розвитку.

Рецензію отримано 10.10.2017

Maryna Navalna

State higher educational institution “Pereiaslav-Khmelnytskyi
State Pedagogical Hryhorii Skovoroda University”, Pereiaslav-Khmelnytskyi

A NEW RESEARCH OF THE UKRAINIAN LANGUAGE VOCABULARY
OF THE XVI—XVII CENTURY

Grytsenko S.P. Dynamics of the Ukrainian Language vocabulary of the XVI—XVII century. —
К. : LLC “KMM”, 2017. — 936 p.

The role of foreign language lexical influences on the development of the Ukrainian language of the XVI—XVII centuries is examined in this paper. Various written memorials justify a significant saturation of foreign language elements, which was conditioned by the active interaction of Ukrainian people with neighbouring and territorially remote peoples. The rich writing of this period reveals the rapid development of the Ukrainian language and culture.

Keywords: *dynamic, static, interaction of languages, vocabulary, specific lexeme, borrowing, source language, recipient language, intermediary language, adaptation, derivation, chronology of borrowings.*